

بسم الله الرحمن الرحيم

تفسیر سیستمی قرآن کریم

سید مصطفی احمدزاده^۱

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

چکیده

چیستی تفسیر سیستمی قرآن کریم، مساله اصلی این نوشتار است. هدف از این پژوهش، تبیین تفسیر سیستمی است. تفسیر سیستمی قرآن کریم، نوع تکامل یافته روش تفسیر قرآن به قرآن است. این تکامل هم در مبانی، روش‌شناسی و اصول تفسیری و هم در گستره و عمق و هم در جامعیت و روشمندی است. بر اساس نظریه سیستم‌ها، قرآن کریم بر پایه زبان که خود سیستم است، نظم یافته است. بنابراین، قرآن یک سیستم است و اصول و قواعد سیستمی بر آن صادق است. مفسر هنگام تفسیر آن باید به خرده-سیستم‌های درون هر سیستم توجه داشته باشد و با توجه به ارتباط میان خرده سیستم‌های درون سیستم، برداشت خود را سازمان دهد. تفسیر سیستمی به خاطر نگرش جامع و عمیق و کاوش همه سویه‌های آموزه‌ها و مفاهیم قرآن کریم و بررسی ارتباطات آشکار و پنهان میان مفاهیم گونه‌گون قرآنی، می‌تواند در دوران معاصر، دیدگاه‌های نوینی از قرآن کریم درباره نیازها و پرسش‌های جدید دوران معاصر عرضه کند و طرحی نو در ساحت روش‌های تفسیری دراندازد. روش مورد استفاده در این نوشتار، روش تحلیلی و مقایسه‌ای است.

واژگان کلیدی: تفسیر سیستمی، تفسیر قرآن به قرآن، نظریه سیستم‌ها، قرآن و مطالعات میان رشته‌ای، روش‌شناسی تفسیر قرآن کریم.

¹ . m.ahmadzadeh@isca.ac.ir

1- مقدمه

از دیرباز، روش‌های تفسیر قرآن کریم در حال تغییر و تحول بوده است. پیدایش و بالندگی روش‌های گوناگون تفسیر قرآن کریم نشان‌دهنده سیر فراز و فرود این تغییرات است. به واسطه افزایش داد و ستد میان تفسیر قرآن کریم و دانش‌های بشری در دوران معاصر، سرعت آن افزایش یافته است. در این میان، با بهره‌گیری از نظریه سیستم‌ها، می‌توان تفسیر سیستمی را به عنوان یک روش جدید تفسیری به مفسران و قرآن‌پژوهان معرفی کرد. این روش، از یک سو به کمک مفسران آمده تا دیدگاه‌های کل‌نگر آنان را به صورت علمی و روشمند بازخوانی و چارچوب‌بندی کند و از سوی دیگر، افق‌های جدیدی را در فهم و برداشت تفسیری به روی مفسران بگشاید. هدف این نوشتار، تبیین مبانی و اصول تفسیر سیستمی است و نگارنده تلاش دارد با استفاده از روش تحلیلی-تطبیقی به سؤالاتی از این دست پاسخ دهد: تفسیر سیستمی چیست؟ تفسیر سیستمی چه انواعی دارد؟ تفاوت تفسیر سیستمی با سایر گونه‌های تفسیر چیست؟ دستاوردهای تفسیر سیستمی چیست؟

2- مبانی نظری و پیشینه تحقیق

2-1- نظریه سیستم‌ها

نظریه سیستم‌ها، یک نظریه علمی است که هدف آن مطالعه ماهیت سیستم‌ها در طبیعت، اجتماع و علم است. بر اساس این نظریه، سیستم به مجموعه‌ای از اجزاء و روابط میان آن‌ها گفته می‌شود که توسط ویژگی‌هایی معین، به هم وابسته یا مرتبط می‌شوند و این اجزاء با محیط‌شان یک کل را تشکیل می‌دهند (Hall & Fagen, 1956, p.18). زبان‌شناس برجسته دوسوسور، در مبانی زبانشناختی خویش، زبان را یک «نظام» یا «دستگاه» یا همان «سیستم» می‌داند. به عقیده او، «سیستم عبارت است از کل سازمان یافته‌ای مرکب از عناصری متعدد که آن‌ها را تنها در ارتباط با یکدیگر و بر حسب مکانی که در این کل دارند، می‌توان تعریف کرد» (دوران، 1376، ص 14). در سیستم، رفتار هر جزء بر رفتار کل تأثیر دارد و رفتار اجزاء و تأثیر آن‌ها بر کل، به هم وابسته‌اند. هر بخش از سیستم خواصی دارد که اگر از سیستم جدا شود، از دست می‌رود و هر سیستم خواصی دارد که هیچ کدام از بخش‌ها به تنهایی واجد آن نیستند و خاصیت هم‌افزایی، مهم‌ترین شاخص سیستم است (محمدی، 1389، صص 32-31). عناصر هر سیستم همان اجزای تشکیل‌دهنده آن هستند که وظایف اساسی سیستم را بر عهده دارند. هنگامی که بتوان عنصری از یک سیستم را به منزله سیستمی جداگانه در نظر گرفت، آن عنصر، «خرده سیستمی» از سیستم بزرگ‌تر تلقی می‌شود. عناصر یک سیستم، عبارت است از: 1. ورودی‌ها: (ماده، انرژی، انسان، محصول، خدمت و اطلاعات)، 2. فراگرد (پردازش): (تبدیل ورودی به خروجی توسط ماشین، انسان، سازمان و کامپیوتر)، 3. خروجی‌ها: (ماده، انرژی، انسان، محصول، خدمت و اطلاعات) (رضائیان، 1376، صص 29-36).

سیستم‌ها، انواعی دارند. سیستم بسته، عملیات خودش را به طور خودکار، از طریق ابراز واکنش نسبت به اطلاعات تولید شده توسط خود، کنترل یا تعدیل می‌کند. سیستم باز، با محیط خود تبادل انرژی، ماده و اطلاعات دارد (رضائیان، 1376، ص 58). سیستم پیچیده، به علت ارتباط بین اجزای آن و همچنین ارتباط با دیگر پدیده‌ها، از پیچیدگی بالایی برخوردار است و رفتار جمعی متفاوتی بروز می‌دهد که با مطالعه تک تک اجزای آن، نمی‌توان به رفتار جمعی آن دست

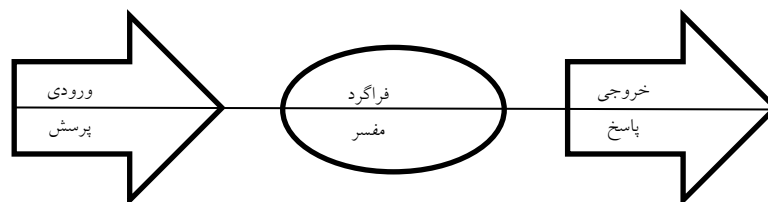

یافت. عناصر سازنده سیستم پیچیده، تشکیل شبکه‌ای را می‌دهند که اجزاء شبکه دارای برهم کنش هستند و از اندیشه کل‌نگر بهره می‌گیرند. در سیستم‌های پیچیده روابط میان عناصر، غیر قابل پیش‌بینی و متکثر هستند. سیستم‌های پیچیده، سیستم‌هایی چند لایه‌اند. زیرا، عناصر و اجزاء سیستم‌های پیچیده، خود پیچیده‌اند. سیستم‌های پیچیده دارای شبکه روابط پویا و متکثر هستند و شبکه‌های متعدد و کوچک درون سیستم با یکدیگر تعامل و ارتباط پویا و سازگار دارند (ن.ک: خورسندی طاسکوه، 1387ش، صص 131-138).

2-2- قرآن کریم و نظریه سیستم‌ها

دست کم از دو جهت می‌توان اثبات کرد که قرآن کریم، یک سیستم است. نخست این که زبان، یک سیستم است که در گفتار و نوشتار خود را نشان می‌دهد. بنابراین، هر متنی نیز به نوبه‌ی خود، یک سیستم است. در این میان، قرآن کریم که متنی وحیانی است، به واسطه‌ی متن بودنش، یک سیستم قلمداد می‌شود. از سوی دیگر، هر دینی و از جمله دین اسلام، یک سیستم است و به دنبال آن، متنی که دین را معرفی می‌کند نیز، خود باید یک سیستم باشد تا بتواند دین را به صورت کامل برای مخاطبانش بیان و به آنان منتقل کند، از این رو، قرآن کریم که مبین دین اسلام است، یک سیستم است.

این سیستم - قرآن کریم - نیز مانند هر سیستمی، عناصری دارد. ورودی این سیستم، پرسش است¹ که از جنس اطلاعات است و فراگرد آن، مفسر است که انسان است و خروجی آن، پاسخ به پرسش است که آن نیز از جنس اطلاعات است. این عناصر در شکل 1 نشان داده شده است.

شکل 1: عناصر سیستم قرآن کریم

از طرف دیگر، قرآن کریم، یک سیستم باز است، زیرا با محیط خود تبادل اطلاعات دارد (آجیلیان و دیگران، 1397) و یک سیستم پیچیده نیز هست. زیرا عناصر و اجزاء قرآن کریم بسان شبکه بسیار پیچیده و در هم تنیده است و میان تک تک عناصر، ارتباطات معنایی شبکه‌ای برقرار است به طوری که هر مفهومی دارای شبکه معنایی خاصی است که این شبکه بر سایر شبکه‌های معنایی مفاهیم دیگر قرآن کریم، تأثیرگذار است. (ر. ک: پهلوان‌نژاد، 1390، 44-9). از این رو، تفسیر درست هر مفهوم و موضوعی در پرتو روح حاکم بر قرآن کریم به دست می‌آید. زیرا ارتباطات شبکه‌ای، بین مفاهیم و موضوعات و نیز آیات و سوره‌های مختلف وجود دارد. در بسیاری از آیات قرآن کریم، هنگامی که مفهومی به هر شکلی توضیح داده می‌شود، در پایان آیه، این مفهوم با مفاهیم دیگر گره می‌خورد. به عنوان نمونه در سراسر آیه 177 سوره بقره، سخن از پر است، اما در پایان آیه، سخن از صدق و تقوا آمده است. این سبک قرآن

¹ قال امیرالمؤمنین علی علیه السلام: ذلک القرآن فاستنطقوه و لن یناطق ... آن قرآن، از آن بخواهید تا سخن گوید و هرگز سخن نگوید ... (نهج

البلاغه، خطبه 158).

کریم، زمینه را برای درهم تنیدگی مفاهیم و به دنبال آن، پیچیدگی ارتباطات شبکه‌ای میان معانی، مفاهیم و موضوعات فراهم ساخته است.

قرآن کریم از آن رو یک سیستم پیچیده است که خرده سیستم‌های آن - سوره‌ها و موضوعات - نیز خود سیستم‌های پیچیده‌اند و ارتباطات پویا، سازگار و متعددی میان آنان برقرار است. این تعاملات از یک سو سبب شده است لایه‌های گوناگونی میان اجزاء متن یا همان آیه‌ها هویت پیدا کند و از سوی دیگر، انسجام قرآن کریم را گستره و عمق بخشد و از سوی سوم، زمینه را برای توسعه تفسیر قرآن کریم در راستای پاسخ‌گویی به نیازها و چالش‌های متنوع انسان معاصر فراهم آورد. (ر. ک: قائمی‌نیا، 1389، 170-136؛ قائمی‌نیا، 1390، 403-307).

2-3- تفسیر قرآن به قرآن مقدمه تفسیر سیستمی

تفسیر سیستمی، به نوعی روش تکامل یافته تفسیر قرآن به قرآن است. در تفسیر قرآن به قرآن، مفسر برای تفسیر یک آیه یا بخشی از یک آیه، به سراغ آیات دیگر قرآن کریم می‌رود و در نهایت از فحوای آیات گوناگون که هر یک به یکی از ابعاد و اضلاع مفاهیم آیه مورد بحث پرداخته‌اند، آن آیه را تفسیر می‌کند. به دیگر سخن، مفسر بر این مبنا که آیات قرآن کریم یکدیگر را تفسیر می‌کنند، در تفسیر هر آیه‌ای به آیات دیگر نیز توجه دارد.

در این روش، مفسر برای یافتن ارتباط آیات از شیوه‌های گوناگون بهره می‌برد. گاه از طریق ردیابی واژگان مشترک در آیات، گاه از طریق بررسی یک موضوع مشخص در آیات و گاه از طریق ارتباطات داستانی به شناسایی آیات مرتبط با آیه مد نظر خود دست پیدا می‌کند (جوادی آملی، 1378، ج 1، 128-110). در طول چند دهه گذشته، شیوه‌های روشمند و علمی برای جستجوی آیات مرتبط با یکدیگر در این روش ارائه نشده است و همین نقص، از اتقان این روش کاسته است.

2-4- تفسیر سیستمی

در تفسیر سیستمی بر این مبنا که میان همه آیات قرآن کریم با یکدیگر ارتباط معنایی برقرار است، مفسر برای فهم دقیق از یک آیه، باید همه آیات دیگر قرآن کریم را مد نظر قرار دهد. البته این ارتباط میان آیات دارای شدت و ضعف است. بدین معنا که آیه‌ای در قرآن کریم وجود دارند که کاملاً با مفاهیم آیه مورد بحث ارتباط تنگاتنگی دارند و در برابر آن، آیه‌ای وجود دارند که ارتباط چندانی با آیه محل بحث ندارند. از این رو، شدت و ضعف ارتباط میان آیات بر اساس شدت و ضعف ارتباط معنایی آیات با آیه مورد تفسیر، تعریف و تحدید می‌شود. نانوخته‌نماند که در ارتباط ضعیف، ارتباط معنایی هیچ آیه‌ای با آیه دیگر به صفر نمی‌رسد.

به زبان سیستمی، هر آیه‌ای خود جزء و عنصری از یک خرده سیستم است. زیرا هر آیه‌ای درون یک سوره قرار گرفته و هر سوره خود نسبت به همه قرآن، یک خرده سیستم است. بنابراین، در قرآن کریم، آیه‌ای وجود ندارد که در درون خرده سیستمی هر چند کوچک نباشد. از سوی دیگر، میان همه خرده سیستم‌های درون قرآن کریم - کوچک و بزرگ - ارتباط برقرار است؛ نتیجه این که میان همه آیات قرآن کریم ارتباطات گوناگون معنایی برقرار است.

این ارتباطات هنگامی پیچیده می‌شوند که به این نکته توجه کنیم که در قرآن کریم، انواع و اقسام خرده سیستم وجود دارد و هر سیستمی، نسبت به مجموعه بالاتر خود، نقش خرده سیستم دارد. به تعبیر دیگر، چند آیه در درون

یک سوره در عین این که سیستم مستقلی به شمار می‌آیند، نسبت به همه سوره، خرده سیستم‌اند و سوره که خود سیستم است در میان سایر سوره‌ها، باز خود خرده سیستم است. حتی قرآن کریم، که خود یک سیستم است، هنگامی که در کنار عقل و روایات قرار می‌گیرد، نقش سیستمی خود را از دست می‌دهد و به یک خرده سیستم تبدیل می‌شود. این فرایند را می‌توان به مکان، زمان، مخاطب، فضای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و بین المللی و در یک کلمه جغرافیای متن به معنای گسترده آن و هر گونه سیستم دیگری نیز تسری داد (ورعی، 1389). این جاست که روشن می‌شود فهم و تفسیر قرآن کریم، چندان کار ساده‌ای نیست، بلکه با همه عالم هستی در ارتباط است. قرآن کریم، از یک سو در درون خود از ارتباطات میان سوره‌های گرفته تا ارتباط درون سوره‌ای و ارتباط درون آیه‌ای و میان واژگانی، در جزئیات و عناصر سیر می‌کند و از سوی دیگر تا همه عناصر عالم هستی توسعه پیدا می‌کند.

2-5- پیشینه

آجیلیان مافوق و همکاران در مقاله «نظریه سیستم‌ها و کارکردهای قرآنی آن» به پنج کارکرد این نظریه در قرآن کریم از جمله: روش تفسیر قرآن به قرآن، معناشناسی واژگان قرآن کریم، تدبیر و فهم روشمند و هماهنگ ظاهر قرآن، پاسخ به برخی شبهات و سؤالات عصری و نظم قرآن پرداخته‌اند (آجیلیان مافوق و همکاران، 1397). واسطی در کتاب «نگرش سیستمی به دین» ضمن تعریف سیستم به کارکردهای این نگرش در دین پرداخته و نمونه‌های به کارگیری آن را در برخی از موضوعات دینی بررسی کرده است (واسطی، 1424). احمدزاده در مقاله «معناشناسی سیستمی واژگانی قرآن کریم» با استفاده از نظریه سیستم‌ها، روشی را برای بررسی واژگان قرآن کریم ارائه کرده است (احمدزاده، 1400). تفاوت این پژوهش با آثار پیش گفته آن است که در این اثر، تنها چستی تفسیر سیستمی مورد بررسی قرار گرفته که در آثار دیگر، به چشم نیامد.

3- روش شناسی

در این پژوهش از ترکیب چند روش استفاده شده است. به جهت برخی اشتراکات تفسیر سیستمی با تفسیر قرآن به قرآن، از روش تفسیر قرآن به قرآن و نیز برای مقایسه میان این دو، از روش مقایسه‌ای خرد و به واسطه تحلیل نمونه‌ها از روش تحلیلی و در بخشی از نمونه‌ها از روش معناشناسی استفاده شده است.

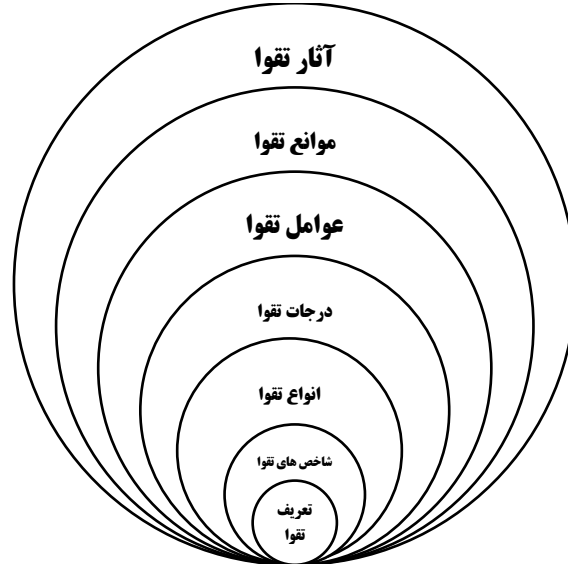
4- یافته‌ها

4-1- تقوا در تفسیر سیستمی

قرآن کریم در آیات فراوانی از تقوا سخن گفته است. در این جا تنها سعی خواهد شد ابعاد این آیات به صورت سیستمی نشان داده شود تا عمق اثربخشی و کارآمدی تفسیر سیستمی نشان داده شود. اگر همه آیات مربوط به تقوا را یک سیستم در نظر بگیریم، این سیستم خود از دو دسته خرده سیستم تشکیل شده است: خرده سیستم‌هایی که تنها به تقوا پرداخته‌اند. این خرده سیستم‌ها از جهت این که تنها به بحث تقوا پرداخته‌اند، در کنار سایر خرده سیستم‌هایی که افزون بر بحث تقوا، به ارتباط میان تقوا و سایر مفاهیم قرآنی نیز پرداخته‌اند، خرده سیستم به شمار می‌آیند. زیرا

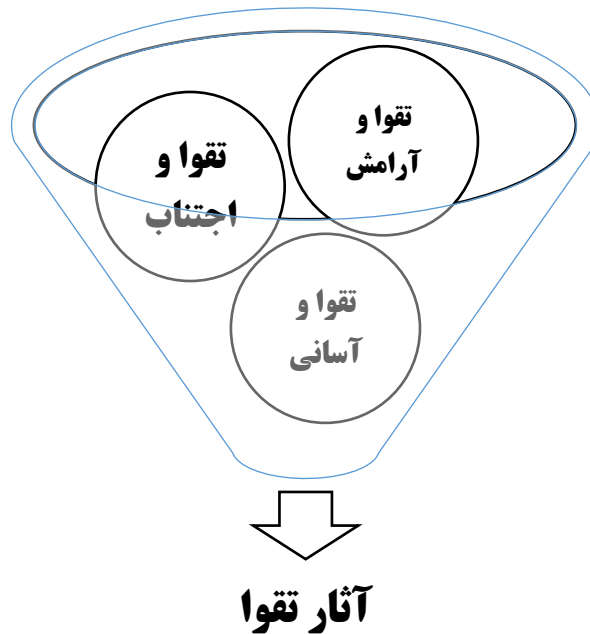

این خرده سیستم‌ها با یکدیگر و در کنار یکدیگر و در عین مرزبندی دقیق میان خود، به تکمیل سیستم تقوا کمک می‌کنند. در حقیقت این خرده سیستم‌ها، قطعاتی هستند که پازل سیستم تقوا را تشکیل می‌دهند. اهم آن‌ها از این قرارند: خرده سیستم تعریف تقوا، خرده سیستم شاخص‌های تقوا، خرده سیستم انواع تقوا، خرده سیستم درجات تقوا (بقره، 197)، خرده سیستم عوامل تقوا، خرده سیستم موانع تقوا، خرده سیستم آثار تقوا و غیره (شکل 2).

شکل 2: خرده سیستم‌هایی که تنها به تقوا پرداخته‌اند

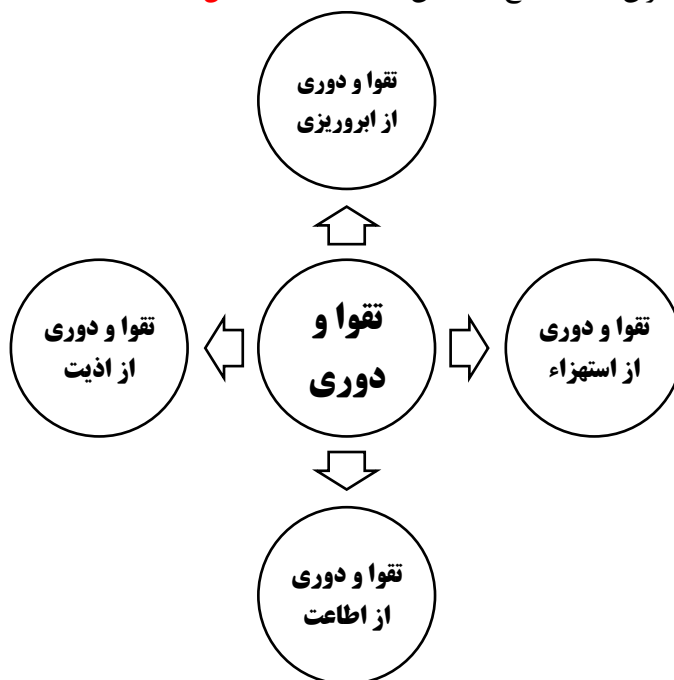
که خرده سیستم «آثار تقوا» در حقیقت خود سیستمی است که در درون خود خرده سیستم‌هایی دارد. مانند: تقوا و آرامش (آل عمران، 125 و 126؛ اعراف، 35؛ یونس، 62 و 63؛ زمر، 61؛ زخرف، 67 و 68)، تقوا و آسانی (طلاق، 2 و 4؛ لیل، 5 و 7؛ انعام، 69)، تقوا و دوری و غیره (شکل 3).

شکل 3: خرده سیستم‌های سیستم آثار تقوا

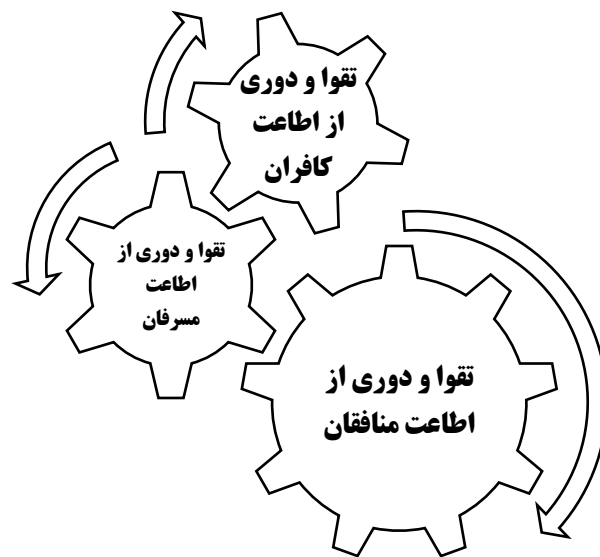

که خرده سیستم «تقوا و دوری» خود سیستمی است که در درون خود خرده سیستم‌هایی دارد. مانند: تقوا و دوری از آبروریزی (هود، 78؛ حجر، 69-67)، تقوا و دوری از اذیت (احزاب، 69 و 70)، تقوا و دوری از استهزا (حجرات، 11 و 12)، تقوا و دوری از فساد (شعراء، 179 و 183؛ بقره، 205 و 206)، تقوا و دوری از بت پرستی (صافات، 124 و 125)، تقوا و دوری از بخل (تغابن، 16)، تقوا و دوری از تجاوز، تجسس، تردید، ترک جهاد، تکبر، دنیاطلبی، ربا، سنت‌های جاهلی، سوء ظن، صید در احرام، طاغوت، ظلم، عجب، عیب‌جویی، غیبت، فحشا، قتل، کم فروشی، گناه و غیره (هاشمی رفسنجانی و دیگران، 1385، ج 8، صص 409-342) (شکل 4).

شکل 4: خرده سیستم‌های سیستم تقوا و دوری

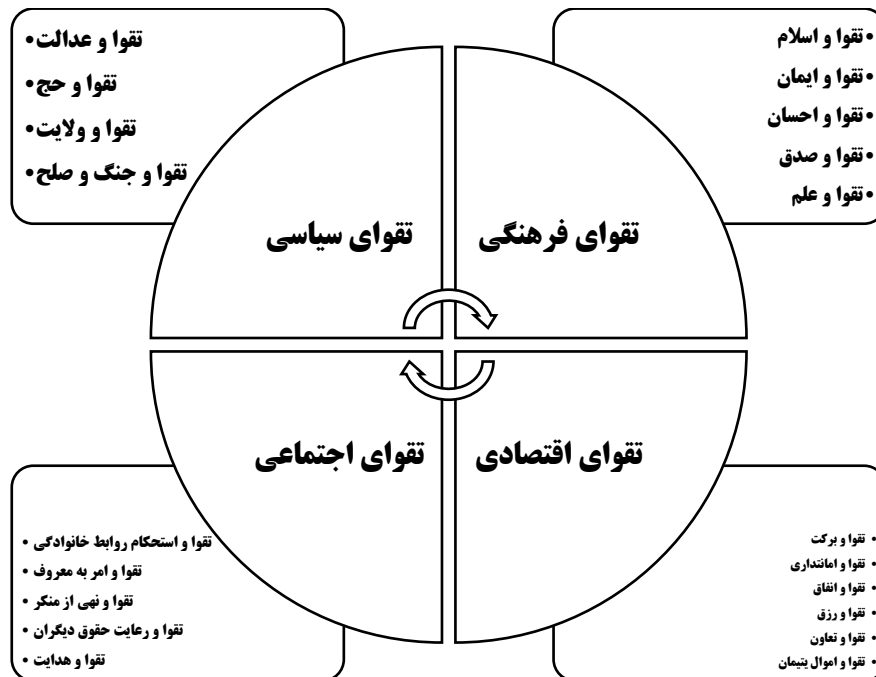
که باز خرده سیستم «تقوا و دوری از اطاعت» که در حقیقت خود یک سیستم به شمار می‌آید، در درون خود خرده سیستم‌هایی دارد مانند: تقوا و دوری از اطاعت کافران (احزاب، 1)، تقوا و دوری از اطاعت مسرفان (شعراء، 152-150)، تقوا و دوری از اطاعت منافقان (احزاب، 1) و غیره (شکل 5).

شکل 5: خرده سیستم‌های سیستم تقوا و دوری از اطاعت

و خرده سیستم‌هایی که افزون بر تقوا، به ارتباط آن با سایر مفاهیم قرآنی نیز پرداخته‌اند که این گونه از خرده سیستم‌ها خود نیز به دسته‌های گوناگون تقسیم می‌شوند مانند: خرده سیستم تقوای سیاسی: تقوا و ولایت (مانده، 57)، تقوا و امنیت (حجر، 45 و 46)، تقوا و بصیرت (اعراف، 201) و خرده سیستم تقوای اقتصادی: تقوا و برکت (اعراف، 96)، تقوا و امانتداری (بقره، 283)، تقوا و انفاق (بقره، 194 و 195) و خرده سیستم تقوای فرهنگی: تقوا و علم (انفال، 29)، تقوا و خشیت (انبیاء، 48 و 49)، تقوا و احسان (مریم، 13 و 14)، تقوا و ادب (حجرات، 3) و خرده سیستم تقوای اجتماعی: تقوا و هدایت (بقره، 2)، تقوا و استحکام روابط خانوادگی (احزاب، 37)، تقوا و امر به معروف (آل عمران، 102 و 104). این در حالی است که هر کدام از این خرده سیستم‌ها، خود در حکم سیستمی هستند که از خرده سیستم‌های دیگری شکل گرفته‌اند. مثلاً خرده سیستم تقوای فرهنگی و یا به تعبیر دقیق‌تر سیستم تقوای فرهنگی، خود از خرده سیستم‌هایی مانند: خرده سیستم تقوا و اسلام، خرده سیستم تقوا و ایمان، خرده سیستم تقوا و احسان، خرده سیستم تقوا و صدق، خرده سیستم تقوا و علم و غیره (شکل 6).

شکل 6: خرده سیستم های تقوا و سایر مفاهیم قرآنی

از این بررسی کوتاه به دست آمد که تنها یک مفهوم قرآنی مانند تقوا با انبوهی از مفاهیم دیگر قرآنی ارتباط مستقیم دارد. زیرا این مفهوم، 258 مورد در قرآن کریم به کار رفته است و همین کاربرد زیاد، زمینه را برای ارتباط گیری بیشتر فراهم کرده است به طوری که مفهوم تقوا با بیش از 100 مفهوم کلیدی قرآن کریم ارتباط برقرار کرده و تقریباً 500 آیه را در درون سیستم خود جای داده است. اگر فهم معنای تقوا با سایر مفاهیم دیگر در ارتباط باشد، عملاً سیستم تقوا با احتساب سایر خرده سیستم های مرتبط با آن، همه قرآن کریم را با شدت و ضعف تحت الشعاع قرار خواهد داد. نتیجه این که برای فهم دقیق معنایی تقوا با همه اضلاع، ابعاد، مراتب و انواع آن، بررسی همه قرآن کریم لازم است. زیرا همه آیات قرآن کریم به صورت سیستمی به یکدیگر مرتبط اند. این مطلب به نوعی در آیات گوناگون قرآن آمده است: *اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي (زمر: 23)*، *هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (آل عمران، 7)*.

2-4- شادی در تفسیر سیستمی

قرآن کریم، شادی پایدار را درونی دانسته و آن را بر شادی ناپایدار بیرونی برتری داده است: *قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (یونس، 58)*. بر اساس این آیه، فضل و رحمت خداوند است که سبب شادمانی می شود و آن بهتر است از آنچه انسان می اندوزد (شکل 7).

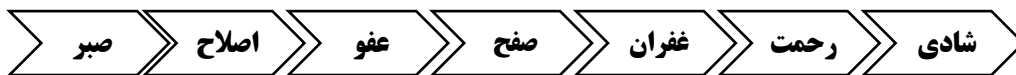
شکل 7: ارتباط رحمت و شادی

حال سؤال این است که رحمت و فضل خداوند، چگونه به دست می‌آید؟ برای پاسخ دادن به این سؤال باید به سراغ همه بحث‌های رحمت و فضل خداوند در قرآن رفت تا بتوان از مجموع آن‌ها به نکاتی جامع و مانع درباره ارتباط میان فضل و رحمت خداوند و شادی و فرح دست پیدا کرد. هنگامی که آیات رحمت مورد بررسی قرار می‌گیرد، آیات گوناگونی به چشم می‌خورد که فهم هر یک در گرو بررسی آیات دیگر است. به عنوان نمونه، در آیه **وَلَا يَأْتِلُ أَوْلُو الْفُضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةَ أَنْ يُؤْتُوا أَوْلِيَ الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِيَعْفُوا وَلِيَصْفَحُوا أَلَّا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** (نور، 22)، سخن از عفو و صفح و ارتباط آن با مغفرت و رحمت خداوند به میان آمده و یکی از زمینه‌های جلب رحمت خداوند را در بخشش و عفو دیگران دانسته است (شکل 8).

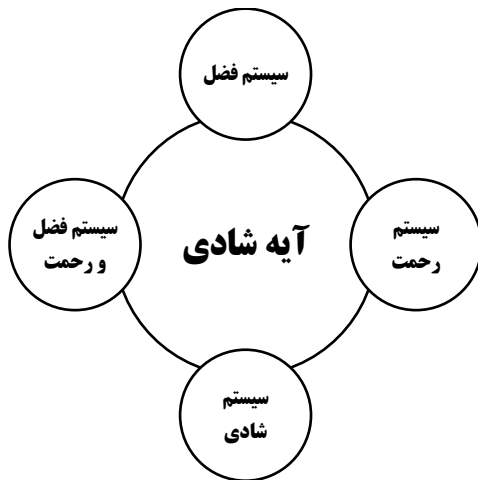
شکل 8: ارتباط عفو و رحمت و شادی

حال نه تنها باید همه آیات مربوط به عفو و صفح را بررسی کرد، بلکه آیات مربوط به انواع بخشش‌های انسان قرآنی نیز باید مورد پژوهش قرار گیرد تا معنای دقیق عفو و صفح روشن شود. برای روشن شدن انواع بخشش، با جستجوی آیات دیگر، مراحلی مانند غفران، اصلاح و صبر نیز بر این سیستم افزوده می‌شوند: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن مِّنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوا لَكُمْ فَأَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ** (تغابن، 14)، **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ** (شوری، 40)، **وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنَ الْأُمُورِ** (شوری، 43) (شکل 9).

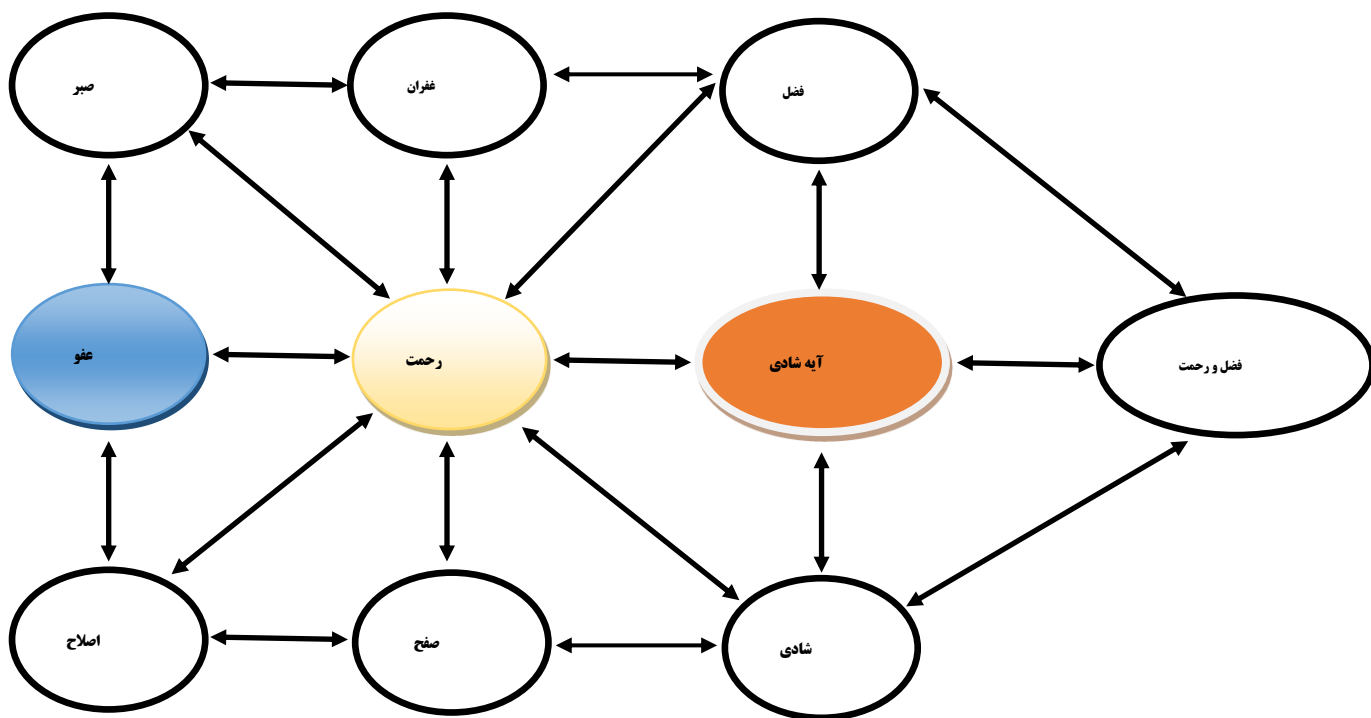
شکل 9: ارتباط میان شادی و رحمت و انواع بخشش

این روند می‌تواند برای فضل نیز به همین صورت ادامه یابد. زیرا در آیه شادی، با هم بر سر فضل آمده بود (بفضل) و هم بر سر رحمت (برحمته) و در ادامه آیه نیز با تکرار شده (فبذلک) تا نشان دهد که هر یک از این دو مفهوم که به صورت جداگانه زمینه‌ساز شادی هستند؛ به صورت مشترک نیز در شادی‌آفرینی نقش دارند (جوادی آملی، 1398، ج 37، ص 58). پس در حقیقت، دست کم چهار سیستم در زیر این آیه شکل می‌گیرد: سیستم فضل، سیستم رحمت، سیستم عفو و رحمت و سیستم فرح یا همان شادی (شکل 10). هر یک از این سیستم‌ها، دارای خرده‌سیستم‌هایی هستند که میان این خرده‌سیستم‌ها نیز به خاطر ارتباطات محتوایی و معنایی با یکدیگر، داد و ستد برقرار است و به همین نحو، این ارتباطات قابلیت توسعه دارد (شکل 11).

شکل 10: سیستم‌های آیه شادی

نتیجه این که کشف چگونگی فرایند تولید شادی پایدار درونی در انسان از دیدگاه قرآن کریم به سادگی امکان پذیر نیست و مفسران برای رسیدن به این سازوکار، راه بسیار پر پیچ و خمی را در پیش دارند. نیز روشن شد که برخی از مطالبی که مورد نیاز روز است با این روش، دستیاب خواهد شد. افزون بر آن، پاسخ‌گویی به نیازهای گوناگون انسان معاصر نیز امکان‌پذیر خواهد شد.

شکل 11: خرده سیستم‌های سیستم آیه شادی

5- نتیجه گیری

تفسیر سیستمی، با وام‌گیری از نظریه سیستم‌ها، معتقد است همه واژگان، آیات و سوره‌ها و موضوعات ریز و درشت و آموزه‌ها و مفاهیم قرآن کریم با یکدیگر مرتبط‌اند، البته این ارتباط دارای شدت و ضعف است. میان برخی از خرده‌سیستم‌ها، ارتباط بیشتری برقرار است و میان برخی دیگر از خرده‌سیستم‌ها، ارتباط کمتری برقرار است. مفسران با استفاده از تفسیر سیستمی، تحول بزرگی را در تفسیر قرآن کریم رقم خواهند زد. با بهره‌گیری از این روش، می‌توان ضمن تعمیق و توسعه مطالعات قرآنی، به پرسش‌های نوپدید پاسخ داد و برداشت‌های تفسیری را یک گام به دقت و درستی و انطباق با اصول تفسیری نزدیک ساخت.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌هایی درباره مبانی، اصول و قواعد تفسیر سیستمی و تفاوت آن‌ها با سایر روش‌ها و گونه‌های تفسیری صورت پذیرد تا ادبیات تفسیر سیستمی توسعه پیدا کند.

منابع

1. احمدزاده، سید مصطفی، معناشناسی سیستمی واژگانی قرآن کریم، فصلنامه پژوهش‌های زبانشناختی قرآن، دوره دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان 1400، 20-36
2. آجیلیان مافوق، محمد مهدی و رستمی، محمد حسن و احمدزاده، سید مصطفی، نظریه سیستم‌ها و کارکردهای قرآنی آن، فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، شماره هفدهم، پاییز و زمستان 1397، 83-102
3. پهلوان‌نژاد، محمد رضا و همکاران، معادل‌یابی واژگان قرآنی در پرتو روابط موجود در نظریه شبکه معنایی، مطالعات اسلامی، علوم قرآن و حدیث، سال چهل و سوم، شماره 86/3، 1390
4. جوادی آملی، عبدالله، 1378، تسنیم تفسیر قرآن کریم، جلد یکم، قم، مرکز نشر اسراء
5. جوادی آملی، عبدالله، 1398، تسنیم تفسیر قرآن کریم، جلد سی و هفتم، قم، مرکز نشر اسراء
6. خورسندی طاسکوه، علی، 1387، گفتمان میان رشته‌ای دانش، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
7. دوران، دانیل، 1376، نظریه سیستم‌ها، ترجمه محمد یمنی دوزی سرخابی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
8. رضائیان، علی، 1376، تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم، تهران، سمت
9. سید رضی، 1376، نهج البلاغه، ترجمه سید جعفر شهیدی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
10. قائمی‌نیا، علیرضا، 1389، بیولوژی نص، نشانه‌شناسی و تفسیر قرآن، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
11. قائمی‌نیا، علیرضا، 1390، معناشناسی شناختی قرآن، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
12. محمدی، داود و دیگران، 1389، تجزیه و تحلیل سیستم‌ها: تفکر سیستمی با رویکرد تصمیم‌گیری و حل مسائل سازمانی، تهران، ققنوس
13. واسطی، عبدالحمید، 1424، نگرش سیستمی به دین، مشهد، موسسه تحقیقاتی آموزشی اندیشه نور
14. ورعی، سید جواد، قاعده مصلحت؛ مبنای روابط خارجی دولت اسلامی، 1389/03/22، www.Fahimco.com
15. هاشمی رفسنجانی، اکبر و محققان مرکز فرهنگ و معارف قرآن، 1385، فرهنگ قرآن، کلید راهیابی به موضوعات و مفاهیم قرآن کریم، قم، مرکز فرهنگ و معارف قرآن
16. Hall, A. D., & Fagen, R. E. (1956). Definition of system. General Systems, 1 (1), 18- 28.

Systematic interpretation of the Holy Quran

Sayyid Mostafa Ahmadzadeh¹

Assistant Professor of Islamic Sciences and Culture Academy

Abstract

What is the systematic interpretation of the Holy Quran is the main issue of this article. The purpose of this study is to explain systemic interpretation. Systematic interpretation of the Holy Qur'an is an evolved form of the method of interpreting the Qur'an to the Qur'an. This evolution is both in principles, methodology and interpretive principles, and in scope and depth, as well as in comprehensiveness and methodology. According to systems theory, the Holy Qur'an is organized on the basis of language, which is the system itself. Therefore, the Qur'an is a system and the principles and rules of the system apply to it. When interpreting it, the interpreter must pay attention to the subsystems within each system and organize his perception according to the relationship between the subsystems within the system. Systematic interpretation due to a comprehensive and in-depth view and exploration of all aspects of the teachings and concepts of the Holy Qur'an and the study of overt and covert connections between different Qur'anic concepts, can in modern times, new perspectives of the Holy Qur'an on the needs And to present new questions of the contemporary age and to launch a new project in the field of interpretive methods. The method used in this paper is analytical and comparative.

Keywords: Systematic Interpretation, Quran to Quran Interpretation, Systems Theory, Quran and Interdisciplinary Studies, Methodology of Holy Quran Interpretation

---

¹ m.ahmadzadeh@isca.ac.ir